

The role and dignity of women from the point of view of the Protestant religion

Shahaboaldin Vahidi mehrjardi ¹ | Ahmad Aghaei, Mebidi ²

1. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Philosophy and Theology, Faculty of Theology, University Meybod, Meybod, Iran. E-mail: vahidi@meybod.ac.ir
2. Assistant Professor, Ph.D. in Education-Theoretical Foundations of Islam from University Qom, Iran. E-mail: aghaiahmad@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 29 June 2024

Received in revised form:

18 August 2024

Accepted:

10 September 2024

Published online:

26 September 2024

Keywords:

Position of women,
Christianity,
Protestantism,
original sin,
Feminism.

ABSTRACT

The original sin", which represents the loss of the sanctity of Adam and Eve due to eating the forbidden fruit, is one of the main foundations of Christianity and has taken root in the wide dimensions of theological issues. Different readings of this event have left different opinions on the status and rights of women. The dominant theory declared the inferior position of women to men, because according to the Bible woman was created from the left rib of man, Satan first deceived the woman and the woman deceived the man to eat from the forbidden tree. It was through him that sin entered the earth. Therefore, a woman must be submissive to a man and has no right to dominate a man even in education. But some others in different periods tried to prove the equality of men and women through theological proofs and new interpretations of God and the Bible or by distorting the authenticity of the Bible. The results of these efforts in Christian churches have been different; For example, in the Catholic Church, the theory of women's inferiority still prevails, and women are not allowed to be appointed to church positions, but in the Protestant Church, the status of women has been elevated somewhat, and in many churches, women have been allowed to preach and hold church positions. This is a descriptive-analytical research paper in order to investigate the theological and social efforts of the Protestant Church to promote the status and dignity of women.

Cite this article: Vahidi mehrjardi, Sh., & Aghaei, A. (2024). Examining the status of women in the Protestant Church; approaches and results. *Studies in Comparative Religion and Mysticism*, 8 (2), 297-314.
DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48539.1183>

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

DOI : <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48539.1183>

Methods:

This article answers the question of the status and dignity of women from the point of view of the Protestant religion in a descriptive-analytical way and seeks the theological and social efforts of the Protestant religion to improve the status of women, which can be referred to such as feminism and its formation.

Results: According to the Bible, the first sin was committed by a woman, and for this reason, a woman should be silent and accept the supremacy of a man and always be obedient to him.

Church fathers also had bad interpretations towards women; Such as "Satan's Gate", "Hell's Gate", "Sex perverted from men".

In the Protestant religion, some emphasized the equality of men and women in enjoying the face of God and considered sexuality a divine gift, but the subordination of women to men and the necessity of her silence were still taken for granted.

While accepting Eve's fault in expelling Adam from heaven, some people stated that with the coming of Jesus (pbuh), the situation changed and the status of men and women in spirituality and society became equal.

Others considered the difference between men and women as a result of the patriarchal society.

Some said that just as God sent his son to guide mankind, to complete his mission, he should also send a woman, some of whom introduced themselves as the daughter of God.

Although the efforts of the defenders of the position of women led to the appointment of women in some church positions, but still in the Christian world, there is a conflict of views about women, and according to the issues and topics that were expressed, the Protestant religion could not accept the inferiority and inferiority of women. to put an end to men in Christendom.

Conclusions:

According to the Bible, woman was created from a man's rib and Satan deceived her and tempted her husband to eat from the forbidden tree. The first sin was committed by the woman and she caused Adam to be expelled from the Garden of Eden. For this reason, a woman should remain silent and accept the supremacy of a man and always be obedient to him. Of course, in the words of Jesus (pbuh) and some of the words of the apostles, men and women are the same in living in Christ. The first principle in Christianity is celibacy, except for those who cannot protect themselves from sin; Because man should not pollute himself with women. It is obligatory for priests not to marry in Catholicism and Orthodoxy, and if a priest marries, he will be removed from his position. In this theological environment, it is natural that the position of women is low and she has no right to assume church positions. The inferiority of women is also evident in the rulings; A woman who has given birth, if the baby is a girl, the period of her prohibition from entering the church is twice as long as the prohibition of a male baby, because the birth of a woman is the penalty of the first sin, and the birth of a daughter is a double curse. Church fathers also had bad interpretations towards women; Translations such as "the gate of the devil", "the gate of hell", "um al-fasad", "the deviant sex of men".

Protestantism emerged in the 16th century after the dark ages of the middle Ages and the dominance of the Church, and opposed many of the previous practices and teachings of the Church, including: ordination, anointing, confession, and confirmation. In the Protestant religion, some emphasized the equality of men and women in enjoying the face of God, and considered sexuality a divine gift, and marriage was allowed for priests, and motherhood was prioritized over being a nun. But a woman's subordination to a man and the necessity of her silence were still taken for granted. While accepting Eve's fault in expelling Adam from paradise, some people stated that with the coming of Jesus (pbuh), the situation changed and the original sin and its effects were removed, and both became children of God, and the status of men and women in spirituality and society was equal. Some others considered the difference between men and women as a result of the patriarchal society and claimed that because men were the interpreters of the Bible, they interpreted and explained the divine word according to their will. The commentators have introduced God as the father

and considered Adam as God's caliph on earth, and just as God has absolute sovereignty, his caliph, the man, also has absolute sovereignty over women. To correct this, gender should be removed from God or he should be referred to as "Father-Mother". Also, just as God has sent his son to guide mankind, to complete his mission, the Messiah must also send a woman who some have identified as the daughter of God.

The defenders of the position of women emphasized the role of Mary as the mother of Jesus, that she also played a role in the salvation of mankind, and for this reason, the position of women cannot be ignored. Also, they justified and reconciled the conflicting view of Paul in "the equality of men and women in life in Christ" with "the necessity of a woman's obedience to a man and his silence" in such a way that the first opinion is related to women without husbands and the second opinion is related to women with husbands. Obedience and silence are necessary for a wife. Although the efforts of the defenders of the position of women led to the appointment of women in some church positions, but still in the Christian world, there is a conflict of views about women, and according to the issues and topics that were expressed, the Protestant religion could not accept the inferiority and inferiority of women. To put an end to men in Christendom.

نقش و منزلت زن از دیدگاه مذهب پروتستان؛ رهیافت‌ها و رهاوردها

شهاب الدین وحیدی مهرجردی^۱ | احمد آقایی میبیدی^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه فلسفه و کلام، دانشکده الهیات، دانشگاه میبد، ایران. رایانامه: vahidi@meybod.ac.ir

۲. استادیار، دکتری مدرسی معارف- مبانی نظری اسلام از دانشگاه قم، ایران. رایانامه: aghaiahmad@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۴/۸ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۵/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۲۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۷/۵ واژه‌های کلیدی: مسیحیت، پروتستان، جایگاه زنان، گناه نخستین، فمینیسم.	«گناه نخستین» در مسیحیت نقش بسیار مهمی در مسائل الهیاتی دارد. خوانش‌های مختلف از این رویداد، نظرات متفاوتی را در جایگاه و حقوق زنان به جای گذاشته است. نظریه غالب، فرودستی جایگاه زنان نسبت به مردان را اعلان می‌کرد؛ چرا که مطابق کتاب مقدس زن از دنده چپ مرد خلق شده است. او فریب شیطان را خورد و به وسیله او مرد نیز فریب خورده و این، موجب سقوط او شده است. ولی عده‌ای دیگر در دوره‌های مختلف تلاش کردند تا از طریق براهین الهیاتی و تفسیر جدیدی از خدا و کتاب مقدس و یا مخدوش دانستن اصالت کتاب مقدس، تساوی جایگاه زن و مرد را اثبات کنند. این تلاش‌ها در مذاهب مسیحیت مختلف بوده است؛ تلاش‌هایی که حتی موجب قهر و غضب کلیسا شده است. این نوشتار به روش توصیفی-تحلیلی، به پرسش جایگاه و منزلت زن از دیدگاه مذهب پروتستان پاسخ می‌دهد و در جستجوی تلاش‌های الهیاتی و اجتماعی مذهب پروتستان برای ارتقای جایگاه زنان است که می‌توان به مواردی چون: فمینیسم و شکل‌گیری آن اشاره کرد.

استناد: وحیدی مهرجردی، شهاب الدین؛ و آقایی میبیدی، احمد (۱۴۰۳). بررسی منزلت زن در کلیسای پروتستان؛ رهیافت‌ها و رهاوردها. *مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی*، ۸ (۲)، ۲۹۷-۳۱۴.

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2024.48539.1183>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

در مسیحیت دو دیدگاه متعارض نسبت به زن وجود دارد که هم جنبه هستی‌شناسی و هم جنبه اجتماعی دارد. یک دیدگاه، تساوی مرد و زن به عنوان دو انسان را تأیید می‌کند و دیدگاه دیگر فرودستی زنان نسبت به مردان را اعلام می‌دارد. ناهمخوانی این دو دیدگاه ریشه در کتاب مقدس و تاریخ مسیحیت دارد.

بررسی جایگاه زنان در مسیحیت تا قرن‌ها، اهمیت چندانی نداشت؛ زیرا فرودستی آنها امری مسلم بود (گری، ۱۳۷۷، ص. ۸) و عالمان مسیحی نیز با عباراتی سخیف از زنان یاد می‌کردند؛ ترتولیان زنان را دروازه شیطان (دوبوووار، ۱۳۸۰، ج ۱، ص. ۱۵۹)، آکویناس آنان را جنسی منحرف شده از مردان (دوبوووار، ۱۳۸۰، ج ۱، ص. ۱۶۸) و آگوستین آنها را منشأ هر نوع فساد (دوبوووار، ۱۳۸۰، ج ۱، ص. ۱۷۰) می‌دانست.

بعد از قرون وسطی، با پیدایش مدرنیته، حقوق زنان مورد توجه ویژه قرار گرفت و الهیدانان مسیحی را به بررسی دقیق‌تر متون مقدس واداشت. نگرش جدید به زنان و حقوق آنان پدید آمد و حاصل آن انتصاب زنان به برخی مناصب کلیسایی شد (وان وورست، ۱۳۸۴، ص. ۴۶۸). این نوشتار به دنبال تبیین جایگاه و نقش زنان در آیین پروتستان است؛ برای ورود به بحث شایسته است در ابتدا به جایگاه زن در عهدین و سپس در کلیساهای غیر پروتستان اشاره کرده و در نهایت به بحث اصلی بپردازیم.

۱. زن در عهدین

کتاب مقدس از دو بخش عهد قدیم و عهد جدید تشکیل شده است. هر دو بخش برای مسیحیان حجت است و در براهین الهیاتی خویش، از هر دو بخش مدد می‌جویند. از این‌رو برای بررسی جایگاه زن در مسیحیت باید به ریشه‌های این موضوع در عهدین پرداخت.

۲. زن در عهد قدیم

زن در عهد قدیم منشأ گناه اولیه و اخراج آدم و حوا از باغ عدن است (پیدایش، ۱۹، ص. ۲-۳). همچنین زنان نماد شر و اغواگری هستند؛ چنانکه در جریان همخوابی دختران لوط با پدر (پیدایش، ۱۹، ص. ۲۰-۳۸) و انحراف سلیمان از خدای بنی اسرائیل شاهدیم (اول پادشاهان، ۱۱، ص. ۳-۴).

در عهد قدیم گرچه از زنان بافضیلتی مانند روت، نائومی، جودیت و دבורا یاد می‌شود، اما این نمونه‌ها نمی‌تواند فرودستی زنان فاحشه و همسران بی‌ایمان مذکور در عهد قدیم که موجب فساد و بی‌دینی مردان شده‌اند، را تعادل بخشد (Myscowski, 2013, p 59)

فروش دختر خود به عنوان کنیز (سفرخروج ۲۱، ص. ۷) و نیز عدم برخورداری زن از حکمت نمونه دیگر تحقیر زنان در عهد قدیم است. سلیمان بیان می‌کند که مرد حکیم بسیار کم است ولی زنی حکیم را نیافته‌ام: «یک مرد از هزار یافتم، اما از جمیع آنها زنی نیافتم» (جامعه سلیمان ۷، ص. ۲۸). بر این اساس ربی البعزر به زن دانشمندی گفت: «زن از هیچ حکمتی جز ریستن نخ برخوردار نیست» (سالتس، ۱۳۸۳، ص. ۲۰۶) و مرد هر روز صبح در دعایی «خدا را به خاطر این که او را زن نیافریده است، سپاس می‌گوید» (سالتس، ۱۳۸۳، ص. ۷، ۲۰۸).

۳. زن در عهد جدید

در عهد جدید دو نوع نگرش نسبت به زنان وجود دارد:

۱-۳ نگرش ارزشمندی برابری زن و مرد؛ این نگرش با نگاه عهد قدیم به زن متفاوت است و در اناجیل آمده است که حضرت عیسی زنان را مانند مردان به حضور خود می‌پذیرفت و زنان نیز همانند مردان به خدمت وی مشغول بودند (مرقس، ۱۵، ص. ۴۰ - ۴۱؛ ولوقا، ۸، ص. ۲ - ۳). دیگر برخوردهای آن حضرت با زنان گواه بر ارزشمندی زنان و برابری آنان با مردان در عرصه‌های مختلف می‌باشد (ورنرمنسکی و دیگران، ۱۳۷۸، ص. ۳۸۳). پطرس راجع به برخورد با زنان می‌گوید: «ایشان را محترم دارید چون با شما وارث فیض حیات نیز هستند تا دعا‌های شما بازداشته نشود» (اول پطرس ۳، ص. ۷). اما پولس نیز که به ندرت، قائل به برابری زنان و مردان است این بیان را در باب برابری زن و مرد ابراز می‌دارد که: «هیچ ممکن نیست که یهود باشد یا یونانی و نه غلام و نه آزاد و نه مرد و نه زن زیرا که همه شما در مسیح عیسی یک می‌باشید» (غلاطیان ۳، ص. ۲۸). این دیدگاه در تعارض با فرهنگ رایج آن زمان است (Økland, 2005, p 7).

۲-۳ نگرش فرودستی زن نسبت به مرد؛ این نگرش همسویی زیادی با نگاه عهد قدیم به زنان دارد و عمدتاً در رساله‌های پولس دیده می‌شود. او زن را مقصر رانده شدن انسان از باغ عدن می‌داند و از زنان می‌خواهد که سکوت کنند و از تعلیم دادن پرهیز کنند: «زن را اجازت نمی‌دهم که تعلیم دهد یا بر شوهر مسلط شود بلکه در سکوت بماند؛ زیرا که آدم اول ساخته شد و بعد حوا. و آدم فریب نخورد بلکه زن فریب خورده در تقصیر گرفتار شد» (اول تیموتاؤس، ۲، ص. ۱۲ - ۱۴). البته

می توان بیان داشت که نگرش منفی الهیدانان مسیحی به زن بطور غالب برگرفته از اندیشه‌های پولس است و برخی این نگرش به زنان را برخاسته از فرهنگ آن زمان و نوع نگاه جامعه به زنان دانسته‌اند (Harris 1984, p 120-22). تنش‌های الهیاتی بر سر حقوق زنان از این دو خط فکری ناشی می‌شود (Boomsma, 1993, p 27).

۴. زن در کلیساهای غیر پروتستان

گرچه هر دو دیدگاه ارزشمندی برابری زن و مرد و فرودستی زن نسبت به مرد؛ در دوره آباء کلیسا تا پایان قرون وسطی در آثار الهیدانان مسیحی دیده می‌شود، اما دیدگاه غالب، نگرش منفی به زن است (Myscowski, *Amazons, Wives, Nuns, and Witches*, 61). اساس الهیات آباء کلیسا و کلیساهای کاتولیک و ارتدوکس مبتنی بر برتری مردان بر زنان از هر حیثی است؛ مرد قبل از زن آفریده شد و نیز مرد توسط زن اغوا و از باغ عدن اخراج شد. از این رو، برتری مرد بر زن به اراده الهی است و زن وظیفه‌ای جز سکوت و اطاعت از مرد ندارد و اگر مستقل از مرد عمل کند، مرتکب گناه شده است (رادرفوردرویتز، هفت آسمان، ۱۳۸۲، ۱۸، ش. ۵، ص. ۱۷۹). زنان زمانی می‌توانند به ارزشمندی مردان نائل آیند که از گرایش جنسی خود، آزادی، اراده و اختیار خود چشم‌پوشی کنند (Myscowski, *Amazons, Wives, Nuns, and Witches*, 61). آمبروس قدیس، اسقف اعظم میلان در قرن چهارم میلادی، بیان می‌کند که چون آدم، از طریق همسرش فریب شیطان را خورد، همیشه باید مطیع مرد باشد و از طریق فرزندان آوری همراه با ایمان، عشق و فروتنی نجات یابد (Macy 2008, p122).

الهیدانان مسیحی حکم کرده‌اند که زن بعد از زایمان تا مدتی حق ورود به کلیسا را ندارد چون ناپاک است، اما مدت ممنوعیت بستگی به نوزاد دارد که دختر باشد یا پسر؛ اگر نوزاد پسر باشد تا چهل روز و اگر نوزاد دختر باشد تا هشتاد روز نمی‌تواند وارد کلیسا شود. در اینکه چرا مدت ممنوعیت در اثر تولد دختر دو برابر پسر است، گفته شده است چون زایمان زن مجازات خوردن از درخت ممنوعه است و تولد دختر نفرینی مضاعف است (Ibid., 114).

برتراند راسل، دیدگاه کلیسای کاتولیک درباره زن را چنین بیان می‌کند: «زن به صورت دروازه جهنم و ام‌الفساد جلوه کرد. لذا باید از فکر زن بودن خویش شرمنده باشد و به خاطر لعنتی که به این جهان آورده، مدام باید در توبه و نوحه به سر برد، باید از لباس خود شرمنده باشد؛ زیرا یادگار

سقوط اوست. از زیبایی خویش هم باید شرممنده باشد؛ زیرا قوی‌ترین ابزار شیطان است» (راسل، ۱۳۵۴، ص. ۷۳).

ویل دورانت نیز در کتاب خود می‌نویسد: «زن در قرون وسطا همان حوای مجسم در همه جا بود که آدمی را از فردوس برین محروم ساخت و هنوز آلت مطلوب و مناسبی بود در دست شیطان برای اغفال مردان و فرستادن آنها به دوزخ» (دورانت، ۱۳۳۷، ج. ۴، ص. ۱۱۱۱). از این‌روست که ازدواج کشیشان در کاتولیک و ارتدوکس ممنوع است؛ چرا که معتقدند انسان نباید خود را به زنان آلوده کند، چنانکه توصیه پولس در عهد جدید نیز چنین است: «لکن به مجردین و بیوه‌زنان می‌گویم که ایشان را نیکو است که مثل من بمانند. لکن اگر پرهیز ندارند نکاح بکنند زیرا که نکاح از آتش هوس بهتر است» (اول قرن‌تین، ۷، ص. ۸-۹). در نظام الهیاتی که کشیش حق ازدواج ندارد و اگر ازدواج کرد از منصب خود برکنار می‌شود، روشن است که اعطای مناصب کلیسا به زنان چقدر قبیح و دور از تصور است.

بیرون رفتن زنان برای دیدار با دیگر زنان نیز نکوهیده است؛ چرا که این امر موجب می‌شود که زنان توسط مردان دیده شوند و این امر مخالف عفت و پاکی شخص، خانواده و جامعه است و به همین دلیل خداوند زنان را از رفتن به معبد معاف داشته و عزلت آنها را از زیارت سزاوارتر دانسته است (Myscowski, *Amazons, Wives, Nuns, and Witches*, 74).

بر اساس این نوع نگاه به زن، کلیسای کاتولیک مخالف انتصاب زنان در کلیسا بود و در سال ۱۹۹۵ که مسئله انتصاب زنان مورد بحث و مناقشه جدید قرار گرفت، کلیسا عدم جواز انتصاب زنان را آموزه‌ای خطاناپذیر اعلام کرد که قابل بحث و گفتگو نیست (وان وورست، ۱۳۸۴، ص. ۵۲۱). البته انتصاب زنان به مقام شماسی، تا قرن ششم وجود داشته است اما این رسم در شورای اپایون (۵۱۷ م) و اورلئان (۵۳۳ م) منسوخ گردید و از آن تاریخ به بعد هیچ منصبی در کلیسای کاتولیک به زنان واگذار نگردیده است (McGuckin, 2008, 327). کلیسای ارتدوکس نیز با انتصاب زنان مخالف است (وان وورست، ۱۳۸۴، ص. ۵۲۲). اما مطابق شواهد تاریخی تا قرن دوازدهم اعطای مقام شماسی به زنان رایج بوده است ولی بعد از آن ممنوع شده است. (McGuckin, *The Orthodox Church*, 326).

گرچه دیدگاه حاکم و رایج، فرودستی زنان بوده است؛ اما عده‌ای نیز قائل به الهیات برابری زن و مرد در خلقت بوده‌اند. در این دیدگاه زن و مرد هر دو به صورت مساوی از صورت خداوند بهره‌مند

هستند (پیدایش ۹: ۶) و بر مخلوقات مادون خود حاکمیت دارند (پیدایش ۱: ۲۸). این نوع دیدگاه بیشتر در نهضت‌های رهبانی دیده می‌شود که مرد و زن هر دو ترک دنیا کرده و از لذت‌های جنسی صرف‌نظر کرده‌اند و ریاضت را پیشه خود جهت رستگاری انتخاب نموده‌اند (رادرفورد و ریتر، ۱۳۸۲، ۱۸۰).

آباء مسیحیت نیز گرچه برابری مرد و زن در مسیح را رد نکردند، اما معتقد بودند که زن به لحاظ جسمانی، نمایانگر نفس ضعیف دارای تمایلات حیوانی و وجود فسادپذیر هست. به عنوان نمونه آگوستین معتقد است: «زن حیوانی است که نه استحکام دارد و نه استواری، زن از بدی تغذیه می‌کند و سر آغاز همه دعاوی و مخالفت‌ها است و راه و طریق هر گونه فساد اخلاق است» (دوبوووار، ۱۳۸۰ ج ۱. ص. ۱۶۸). این نوع تفکر در الهیدانان قرون وسطا مانند توماس آکوئیناس نیز دیده می‌شود. او معتقد است: «زن به علت ضعف طبیعت خود، چه عقلی و چه جسمی، تابع مرد است... مرد آغاز زن و انجام وی است، همان طور که خداوند بدایت و نهایت تمام موجودات است... زن طبق قانون طبیعت باید مطیع و منقاد باشد» (دورانت، ۱۳۳۷، ج ۳، ص. ۱۱۱۱).

۵. زن در کلیسای پروتستان اولیه

نهضت اصلاح دینی، تاثیر قابل توجهی در ترفیع جایگاه زنان نداشت. آیین پروتستان و جریان‌های آن در قرون پانزدهم و شانزدهم، وارث گرایش‌های دوگانه نسبت به زنان بودند. البته باید اذعان کرد که در مقایسه با جایگاه زنان در قرون وسطی در کلیسای کاتولیک، کلیسای پروتستان جایگاه بهتری در تعلیم و تربیت زنان دارا بود (Gaia, Susan, vol. 1 & 2 (ABC-CLIO, LLC, 2019), 179). در این آیین، تمایلات جنسی مورد مذمت نبود، ازدواج بر بی‌همسری اولیت یافت، حتی ازدواج کشیش نیز مجاز شد و مقام همسری و مادری بر راهبه بودن تقدم یافت. مارتین لوتر (۱۴۸۳-۱۵۴۶م) با درک تمایلات جنسی بشر بیان داشت: «زن و مرد به عنوان مخلوقات خدا، با یکدیگر به صورت خدا آفریده شده‌اند؛ جسمانیت و تمایلات جنسی در اختیار آنان نیست، آنها موهبت الاهی هستند و همانگونه نیز باید مورد احترام قرار گیرند» (کونگ، ۱۳۸۹، ص. ۴۱). حتی لوتر، به عنوان نخستین رهبر پروتستانی با آوردن شواهدی از کتاب مقدس، تعدد زوجات را نیز جایز دانست، امری که مورد مخالفت بسیاری قرار گرفت تا جایی که در بیانیه شورای ترنت ۱۵۶۳، آمده است: «مسیح خدای ما به وضوح نشان داده است که چند همسری با ماهیت ازدواج در تضاد است» (Gaia, 1 & 2:246).

اما نکته قابل ذکر این که در کل اصلاح گران با توجه به اصلاحگری خود در مسیحیت، در موضوع زنان و مردان قرائت پدرسالارانه پولس را پذیرفتند؛ یعنی فرودستی زنان نسبت به مردان و همچنین تابعیت زن از مرد را به خلقت زن از دنده مرد در کتاب مقدس گره زدند و لزوم سکوت او را به عنوان مجازات گناه حوا دانستند. ولی برخی فرودستی زن از مرد را ضمن اذعان به اقتدار مرد بر زن، تابع تفاوتها در خلقت زن و مرد دانستند (Piper, 2012, 60).

جان کالون (۱۵۰۹-۱۵۶۴م) از دیگر بزرگان و رهبران نخستین پروتستان بر اساس ماجرای اخراج آدم و حوا از باغ عدن، تابعیت زن از مرد را به عنوان مجازات زن توصیف کرد و معتقد بود وقتی در کتاب مقدس آمده است که زن باید مطیع باشد، بنابراین او نمی‌تواند ریاست کلیسا را به عهده داشته باشد (Ibid., 277) و در نتیجه در نظام اجتماعی قائل به تفوق مردان بر زنان، والدین بر فرزندان و اربابان بر بردگان شد (رادرفورد رویتر، ۱۳۸۲، ص. ۱۹۷).

آیین کواکرها یا انجمن دوستان، توسط جورج فاکس (۱۶۲۴-۱۶۹۱) در قرن هفدهم میلادی پدید آمد که زیرمجموعه کلیسای پروتستان است. تلاش‌های مارگارت فل همسر جورج فاکس، تساوی زن و مرد در مسیح را توسعه بخشید. به اعتقاد فل، تابعیت زن از مرد، گرچه نتیجه هبوط است، اما زن از نظر معنوی در عهد قدیم به نبوت مبعوث شده، با بشارت عیسی مسیح از یوغ بندگی آزاد و جزء فرزندان خدا شده است و در مجامع عمومی می‌تواند تعلیم دهد (Piper, 2012, p.278).

یاکوب بومه (۱۵۷۵-۱۶۲۴)، عارف پروتستانی، بر وحدت زن و مرد در درگاه الهی تاکید کرد. او بر این اعتقاد بود که انسان اولیه فراجنسیتی بوده است و با هبوط تقسیم به جنس نر و ماده شده و نیاز به وصلت مادی، تولید مثل، گناه و مرگ ظاهر شده است و با ایمان به مسیح انسان به حالت اولیه خود برمی‌گردد و به بی‌جنسی معنوی نائل می‌گردد (O'Regan, 2002, p.45) فرقه‌های ملهم از بومه نیز بر اتحاد عرفانی با حکمت الوهی تأکید ورزیدند که از جمله آنها فرقه شیکرها^۱ یا انجمن متحد معتقدین به ظهور دوم مسیح بودند. شیکرها در دهه ۱۷۷۰ در انگلستان و تحت رهبری خانم «آن‌لی»^۲ گسترش یافتند و در سال ۱۷۷۴ به آمریکا مهاجرت کردند (Paterwic, 2009, p.127). آن‌لی مدعی شد که هبوط انسان از باغ عدن به دلیل شهوت جنسی بوده است و از این جهت تجرد را جزئی از زندگی مقدس دانست. (Ibid, 113) شیکرها برای خدا قدرت مردانه و شفقت

^۱. Shakers

^۲. Ann Lee

زنانه قائل بودند؛ از این جهت از خدا به «پدر-مادر» تعبیر می‌کردند. آنها معتقد بودند وقتی خداوند انسان را -عم از مرد و زن- به صورت خویش خلق کرده است، پس خداوند دو جنسیتی است (Ibid, 214) عیسی مسیح از دیدگاه آنها دارای ذات الوهی نبود، بلکه حضرت عیسی یک انسانی بود که هدایایی الهی نصیب او شد؛ ولی بشر هدایای عیسی را نپذیرفت و او را به صلیب کشید. برای کامل شدن رستگاری لازم است که یک مسیح زن نیز ظهور کند که آن شخص «آن‌لی» بود که از طرف خداوند به او الهام می‌شد (Ibid., 114-15).

۶. زن در کلیسای پروتستان جدید

دو نوع نگاه «برتری مرد بر زن» و «تساوی مرد و زن» در دنیای مسیحیت تا قرن نوزدهم وجود داشت، اما در قرن نوزدهم، دنیای مسیحیت با تاثیر پذیری از نهضت عقلانیت و روشنگری (حدود ۱۶۵۰-۱۷۸۹م) دیدگاه تساوی زن و مرد مطرح و در نهایت این دیدگاه تساوی غالب آمد. هانس کونگ در این زمینه چنین بیان می‌دارد:

«انقلاب فلسفی و فضايعقلانیت پس از آن، بی تردید در قرنهای هفدهم و هجدهم، باعث پایان‌پذیری بسیاری از معضلات مربوط به زنان شد. در قرن هفدهم و ابتدا در فرانسه، میان طبقات بالای جامعه، زنانی بسیار فرهیخته وجود داشتند که به صورت الگوی طبقه اشراف و متوسط جامعه درآمدند؛ محفل‌های این بانوان محل اجتماع قشر روشنفکر فرهنگی بود. اما هنوز هم درباره تساوی واقعی زنان و مردان از لحاظ نظری و علمی اندک گفته شده است. این واقعیت که حتی نخبگان روشنفکر فلسفه و ادبیات به ندرت در این زمینه تفاوتی قائل شدند، گویای آن است که برداشت سنتی از نقش‌ها چقدر مستحکم بوده است (برخی فلاسفه چون دکارت، اسپینوزا، لایبنیتس و کانت در واقع مردانی مجرد بودند). از نظر کانت زنان مهم‌تر از همه، مظهر «جمیل» هستند در حالی که مردان تجسم بخش «رفیع» اند» (کونگ، ۱۳۸۹، ص. ۴۸).

در دوران مدرنیته یا روشنگری اولیه، آموزش زنان در کشورهای کاتولیک اولویت نداشت. اما در سال ۱۷۲۶م راهب اسپانیایی به نام بنیتو فیجو^۳، کتاب «دفاع از زنان»^۴ را منتشر کرد که نخبگان سنتی را شوکه کرد؛ چرا که از یک زن انتظار می‌رفت که فقط مطیع و مسئول امور داخلی منزل باشد. این دیدگاه بنابر این منطق الهیاتی بود که زنان فرزندان مستقیم حوا هستند و همچنین

³. Benito Feijoo

⁴. Defense of Women

مستعد گناه و زودباوری هستند زیرا که هم از نظر اخلاقی و هم از نظر فکری ضعیف هستند. فیجو معتقد بود که نه تنها چنین تعصباتی اشتباه است، بلکه مانع پیشرفت می‌شود. پیروی کورکورانه از سنت، گفتگو با تفکر مدرن را ممنوع می‌کند. فیجو پیشنهاد کرد که یک محقق واقعی باید از تعصبات خود آگاه باشد و در صورت اثبات غیرمنطقی بودن آنها آماده باشد که آنها را کنار بگذارد (Lehner, 2016, p75).

مری ولستون کرافت^۵ (۱۷۵۹-۱۷۹۷م) که از او به عنوان یکی از بنیانگذاران فمینیست یاد می‌کنند، معتقد است که برتری مردان در دنیای کنونی به دلیل عدم امکان تحصیلات زنان است و الا در خلقت چنین برتری وجود ندارد. البته او می‌گوید که نمی‌خواهم نقش زنان و مردان را جابجا کنم، بلکه می‌خواهم بگویم طبیعت آنها بر هم برتری ندارند؛ زیرا هر دو به صورت خدا خلق شده‌اند و از این رو باید دارای حقوقی برابر باشند (Marsh, 2018, p.44). مطابق این الهیات جدید، زنان خواهان برابری حقوق زن و مرد در تمام ساختارهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شدند. در دوره رمانتیک^۶ (۱۷۹۸-۱۸۳۷م) رابطه زن و مرد بر الفت معنوی و محبت دو طرفه بازتعریف شد و بر همکاری زن و مرد در جامعه مسیحی تأکید شد (کونگ، ۱۳۸۹، ص ۴۸). البته حضور و شراکت زنان در کلیسا، مشروط به عفت، صداقت و ساده زیستی شد (Gaia, 2019, p.183).

والری سیوینگ گلدشتاین^۷ در سال ۱۹۶۰م در مقاله‌ای نوشت جنسیت افراد در تفسیر کتاب مقدس تأثیرگذار است و چون مفسرین کتاب مقدس مردان بوده‌اند، تفسیری مردانه از آن ارائه داده‌اند. در حالی که جامعه زنان ویژگی‌های خاص خود را دارد که ممکن است با الهیات مبتنی بر تجربه مردانه بی‌ربط باشد (Kassian, 2005, p.37). از این جهت باید الهیات بازتعریف شود و تا مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف از جمله کلیسا روشن نشود، سلطنت الهی ناشناخته می‌ماند (McGrath, 2006, p.244). از این رو، الهیات جدیدی شکل گرفت؛ الهیاتی که دیگر زن را به عنوان یک شرّ ضروری، و سوسه طبیعی، خطر خانگی و جنس دوم قبول نداشت. (Kassian, 2005, p.41) دو اشتباه الهیاتی باعث چنین اظهار نظرهایی راجع به خدا شده بود: یک: «خدا، مذکر است»، پس عکس آن نیز درست است: «جنس مذکر، خداست» و جنس مونث

⁵. Mary Wollstonecraft

⁶. Romantic period

⁷. Valerie Saiving Goldstein

باید اطاعت محض داشته باشد. دو: برداشت غلط از قدرت و مشیت الهی، که عده‌ای فکر می‌کردند ایجاد اصلاح و تغییر، یعنی مبارزه با قدرت و مشیت الهی (Ibid, 46-47). از این‌رو همانطور که برای پرواز پروانه ضروری است که پيله را کنار بزند، برای آزادی زن نیز ضروری‌ترین کار، کنار نهادن پيله الهیاتی موجود است (Ibid, 61). اما بسیاری از پروتستان‌ها مخالف جنبش فمینیسم بودند و معتقد بودند چون عیسی مسیح، مرد است و خدای مونث نداریم، پس مردان بر زنان برتری دارند؛ در مقابل عده‌ای بر نقش مریم مقدس تاکید داشتند که او مادر عیسی است و از این جهت او نیز در رستگاری بشر حائز اهمیت است (Gaia, 2019, p.250).

زنان در آمریکا در قرن نوزده و بیست تلاش کردند تا نقش خود در جامعه و کلیسا را پررنگ کنند. تلاشی که به تصویب حق رأی زنان در ۱۹۲۰ منجر شد و زنان واعظ توانستند در کلیسا به وعظ بپردازند. پیش از آن بحث در مورد مذهب و نقش زنان با انتشار کتاب تحریک آمیز «کتاب مقدس زن»^۸ اثر الیزابت کدی استانتون^۹ در ۱۸۹۵-۱۸۹۸ برجسته شد. (McGrath and Marks, 2006, p.192) هدف اصلی آنها ورود به مناصب کلیسایی (Melton, 2005, v.1, p.29) و نیز پایان تفوق مردان بر زنان بود. به اعتقاد آنها زنان نیز می‌بایست در سیاست‌گذاری کلیسا، مدیریت مدارس علمی و قضاوت سهیم باشند (Ibid, 223).

مری دیلی^{۱۰} (۱۹۲۸-۲۰۱۰م) الهیدان فمینیست معتقد است که زبان الهیاتی باید عوض شود چرا که در این زبان خدا، مذکر ذکر شده است؛ از این جهت او پدر آسمانی است که بر جهان حکومت دارد و در نتیجه پدر کلیسا بر مومنین و نیز پدر خانه بر همسر و فرزندان حکومت دارد و ریشه برتری مرد بر زن و اطاعت زن از مرد از همین جاست (Kimel, 1992, p.1-2). به عبارتی مردان جانشین خدا بر زمین هستند که همه از جمله زنان باید از آنان اطاعت محض داشته باشند (Daly, 1985, p.13) به اعتقاد او در الهیات مسیحی، سمبل‌های زنانه تکه‌تکه و فراموش شده و سمبل‌های مردانه جایگزین آن شده است (Hoagland, 2000, p.5). همچنین زن و مرد به عنوان اعضای کلیسا برابر هستند. در حالی که کلیسای کاتولیک دیدگاهی مخالف دارد و به عنوان نهادی سرکوبگر مخالف ارزشمندی زنان است (Ibid, 225). حتی به باور برخی از فمینیست‌ها، اعتقاد به خدای مؤنث معنای

⁸.The Woman's Bible

⁹.Elizabeth Cady Stanton

¹⁰.Mary Daly

بیشتری به دین می‌دهد؛ چرا که در این معنا، خدای مؤنث مظهر بیان ارزش‌های زندگی مشترک است و بر پیوستگی طبیعی و کمک متقابل قدرت زن و مرد تأکید می‌کند (هام و گمبل، ۱۳۸۲، ص. ۳۶۷).

سارا مور گریمک^{۱۱} (۱۷۹۲-۱۸۳۷م)، که از او به عنوان مادر جنبش حق رأی زنان در آمریکا یاد می‌کنند، جنبش خود را با نقد تفسیر کتاب مقدس آغاز کرد. به باور او، خداوند در خلقت بشر، مرد و زن را به صورت مساوی به صورت خویش آفرید و هر دو به یک اندازه بر طبیعت حاکمند، ولی بر یکدیگر حکومتی ندارند. خداوند زن و مرد را کامل خلق کرد و رابطه بین آنها را عشق و تفاهم قرار داد (Grimké, 1838, p.4-5).

برخی تضاد در کلمات پولس را که جایی معتقد است که مردان و زنان یکسان می‌توانند در مسیح زندگی کنند و در جایی دیگر دستور به سکوت و اطاعت زنان می‌دهد، اینگونه تفسیر کرده‌اند که نظر اول مربوط به زنان بدون همسر اعم از باکره و بیوه است و نظر دوم مربوط به زنان متأهل است که سکوت و اطاعت اقتضای همسری و مادری است (Økland, 2005, p.9). به اعتقاد آنها، کلیسا در جامعه مردسالار برپا شده است و الا مردان هیچ برتری بر زنان ندارند (Melton, 2005, v.1, p.225) از این رو باید حقوق و موقعیت‌های یکسانی برخوردار باشند.

تلاش‌ها برای تقاضای موقعیت یکسان زن و مرد در کلیسا در سال ۱۸۵۳، با انتصاب یک زن به نام آنتوانت براون بلکول^{۱۲} در مقام کشیشی جماعتی (از کلیساهای پروتستانی در سنت کالوینیستی)، محقق شد. ویلیام هندریکسون (۱۹۰۰-۱۹۸۲م)، کشیش کالونی و مفسر کتاب مقدس بیان داشت وقتی پولس معتقد است که برای زندگی در مسیح هیچ تمایزی اعم از نژادی، اجتماعی و جنسیتی وجود ندارد، هر نوع تصمیم و اقدامی از سوی کلیسا که موجب تمایز بین انسان‌ها در زیست با مسیح ایجاد کند، خلاف اراده الهی است (Hendriksen, 1968, p.150-151).

بالاخره کلیسا در سال ۱۹۴۸ در اولین مجمع شورای جهانی کلیساهای، به مسائل زنان پرداخت و در ۱۹۸۸ از کلیساهای خواست که به تبعیض علیه زنان پایان دهند (Melton, 2005, p.223). اما این درخواست مورد استقبال همه کلیساهای واقع نشد و آن را خلاف دستورات کتاب مقدس دانستند (Boomsma, 1993, p.15).

¹¹ Sarah Moore Grimké

¹² Antoinette Brown Blackwell

در کنار بنیادگرایی، گروهی موسوم به مکمل‌گرایی^{۱۳} پدید آمدند که معتقد شدند که مرد و زن مکمل یکدیگرند ولی نقش هر یک متفاوت است؛ مردان پدر خانواده هستند و مسئول رفتار همسر و فرزندان هستند و فضیلت زن در همسر و مادر خوب بودن است (Gaia, 2019, p.202).

از اواسط قرن بیستم، کمپین‌های پروتستان برای انتصاب زنان منجر به برخی بحث‌ها و واکنش‌هایی شد. کلیسای پرسبترین (ایالات متحده آمریکا) در سال ۱۹۵۶ انتصاب زنان را آغاز کرد. از آن زمان، تعداد خادمین زن در فرقه‌های پروتستان به شدت افزایش یافت؛ به ویژه در دوره ۱۹۷۷-۱۹۹۷ انتصابات زنان در کلیسای باپتیست آمریکا افزایش یافت. در اواخر دهه ۱۹۹۰، بیش از ۵۰ درصد روحانیون زن بودند. باپتیست‌های جنوبی صدها زن را نیز منصوب کرده‌اند، اما چرخش شدیداً محافظه‌کارانه این فرقه در اواخر دهه ۱۹۹۰ و به‌ویژه تعهد به اقتدار مردان بر زنان که در سال ۲۰۰۰ اعلام شد، فرصت‌های شبانی را برای زنان تضعیف یا محدود کرد. (McGrath and Marks, 2006, p.197)

با همه این اوصاف کشمکش بین دو سنت ناظر به فرودستی زنان و نیز تساوی زنان با مردان در کلیساهای امروزی پابرجاست و طرفداران هر سنت، دلایل الهیاتی خویش را دنبال می‌کنند.

نتیجه

مطابق کتاب مقدس، زن از دنده مرد آفریده شده است و شیطان او را فریب داد و زن شوهرش را به خوردن از درخت ممنوعه وسوسه کرد. گناه نخستین توسط زن انجام گرفت و او موجب اخراج آدم از باغ عدن شد. از این جهت زن باید سکوت اختیار کند و برتری مرد را بپذیرد و همواره مطیع او باشد. البته در بیان حضرت عیسی (ع) و اندکی از گفتار رسولان زن و مرد در زیستن در مسیح یکسان هستند. اصل اولی در مسیحیت تجرد است مگر کسی که نتواند خود را از گناه حفظ کند؛ چرا که انسان نباید خود را آلوده به زنان کند. عدم ازدواج کشیشان در کاتولیک و ارتدوکس واجب است و اگر کشیشی ازدواج کرد، از مقام خود برکنار می‌شود. در این فضای الهیاتی طبیعی است که جایگاه زن چقدر پست است و او حق ندارد که مناصب کلیسایی را به عهده بگیرد. فرودستی زن در احکام نیز مشهود است؛ زنی که زایمان کرده است اگر نوزاد دختر باشد، مدت ممنوعیت او در ورود به کلیسا دو برابر ممنوعیت نوزاد پسر است، زیرا زایمان زن جریمه گناه نخستین است و تولد دختر

¹³. Complementarianism

نفرینی مضاعف است. آباء کلیسا نیز تعبیر بدی نسبت به زنان داشته‌اند؛ تعبیری نظیر «دروازه شیطان»، «دروازه جهنم»، «ام الفساد»، «جنس منحرف از مردان».

پروتستان در قرن ۱۶ میلادی بعد از دوران تاریک قرون وسطی و سلطه کلیسای ظهور کرد و با بسیاری از آیین‌ها و آموزه‌های قبلی کلیسا از جمله: انتصاب، تدهین، اعتراف و تایید مخالفت کرد. در مذهب پروتستان برخی بر تساوی زن و مرد در بهره‌مندی از صورت خداوند تأکید کردند و تمایلات جنسی موهبی الهی دانستند و ازدواج برای کشیشان مجاز شد و مقام مادری بر راهبه بودن اولویت یافت. اما تابعیت زن از مرد و لزوم سکوت او هنوز امری مسلم شمرده می‌شد. عده‌ای ضمن پذیرفتن تقصیر حوا در اخراج آدم از بهشت، بیان کردند که با آمدن حضرت عیسی (ع) وضعیت تغییر کرد و گناه نخستین و آثار آن برداشته شد و هر دو فرزندان خداوند شدند و جایگاه زن و مرد در معنویت و اجتماع به تساوی رسید. عده‌ای دیگر تفاوت زن و مرد را ناشی از جامعه مردسالار دانستند و مدعی شدند که چون مردان مفسر کتاب مقدس بوده‌اند، کلام الهی را به میل خود تفسیر و توضیح داده‌اند. مفسرین خداوند را پدر معرفی کرده‌اند و آدم را خلیفه خداوند در زمین دانسته‌اند و همانطور که خداوند حاکمیت مطلق دارد، خلیفه او، مرد، نیز حاکمیت مطلق بر زن دارد. برای اصلاح این امر باید جنسیت را از خداوند حذف کرد و یا از او به عنوان «پدر - مادر» یاد کرد. همچنین همانطور که خداوند پسر خود را برای هدایت بشر فرستاده است، برای تکمیل ماموریت خود باید مسیح زن را نیز بفرستد که برخی خود را دختر خدا معرفی کردند.

مدافعان جایگاه زن بر نقش حضرت مریم به عنوان مادر حضرت عیسی تأکید کردند که او نیز در رستگاری بشر نقش داشته است و از این جهت نمی‌توان جایگاه زنان را نادیده گرفت. همچنین دیدگاه متعارض پولس در «یکسانی زن و مرد در زندگی در مسیح» با «لزوم اطاعت زن از مرد و سکوت او» را این‌گونه توجیه و سازگار کردند که نظر اول مربوط به زنان بدون شوهر است و نظر دوم مربوط به زنان دارای شوهر که اطاعت و سکوت لازمه همسری است. گرچه تلاش‌های مدافعان جایگاه زنان به انتصاب زنان در برخی مناصب کلیسایی منجر شد ولی همچنان در دنیای مسیحیت، تعارض دیدگاه راجع به زنان وجود دارد و مذهب پروتستان با توجه به مسایل و موضوعاتی که بیان شد، نتوانست به نگرش و دیدگاه فرودستی و دون‌مایگی زنان نسبت به مردان در جهان مسیحیت پایان دهد.

منابع و مأخذ

- دوبوووار، سیمون (۱۳۸۰). جنس دوم. (ترجمه‌ی قاسم صنعوی). تهران: توس.
- دورانت، ویل (۱۳۳۷). تاریخ تمدن: عصر ایمان. (ترجمه‌ی احمد آرام و دیگران). تهران: اقبال.
- رادرفوردرویتز، رزماری (۱۳۸۲). زن در مسیحیت. (ترجمه‌ی سیدحسین عظیمی‌دخت شورکی). هفت آسمان، ۱۸ (۵)، ۱۷۷-۲۱۲.
- راسل، برتراند (۱۳۵۴). زناشویی و اخلاق. (ترجمه‌ی مهدی افشار). تهران: کاویان.
- سالتس، اشتاین (۱۳۸۳). سیری در تلمود. (ترجمه‌ی محمدباقر طالبی دارابی). قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.
- کونگ، هانس (۱۳۸۹). زن در مسیحیت. (ترجمه‌ی طیبه مقدم و حمیده بخشنده). قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
- گری، بنوات (۱۳۷۷). زنان از دید مردان. (ترجمه‌ی محمد جعفر پوینده). تهران: جامی.
- هام، مگی، سارا گمبل (۱۳۸۲). فرهنگ نظریه‌های فمینیستی. (ترجمه‌ی فیروزه مهاجر، فرخ قره داغی، نوشین احمدی خراسانی). تهران: نشر توسعه.
- وان وورست، رابرت ای (۱۳۸۴). مسیحیت از لابلای متون. (ترجمه‌ی جواد باغبانی، عباس رسول‌زاده). قم: مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- ورنمنسکی، و دیگران (۱۳۷۸). اخلاق در شش دین جهان. (ترجمه‌ی محمدحسین وقار). تهران: اطلاعات.

References

- Boomsma, Clarence (1993). *Male and Female One in Christ: New Testament Teaching on Women in Office*. Baker Pub Group.
- Daly, Mary (1985). *Beyond God the Father: Toward a Philosophy of Women's Liberation*. Boston: beacon press.
- Gaia, Susan J. de- (2019). *Encyclopedia of Women in World Religions: Faith and Culture Across History*. Vol. 1 & 2. ABC-CLIO, LLC.
- Grimké, Sarah Moore (1838). *Letters on the Equality of the Sexes, and the Condition of Woman*. Boston: Isaac Knapp.
- Harris, Kevin (1984). *Sex, Ideology and Religion: Representation of Women in the Bible*. Wheatshaf Books.

- Hendriksen, William (1968). *New Testament commentary: Exposition of Galatians*. Baker Book House.
- Hoagland, Sarah Lucia, and Marilyn Frye, eds (2000). *Feminist interpretations of Mary Daly*. Pennsylvania State University Press.
- Kassian, Mary A (2005). *The Feminist Mistake: The Radical Impact of Feminism on Church and Culture*. Crossway Books.
- Kimel, Alvin F (1992). *Speaking the Christian God: The Holy Trinity and the Challenge of Feminism*. USA: Gracewing Publishing.
- Lehner, Ulrich L (2016). *The Catholic Enlightenment: The Forgotten History of a Global Movement*. Oxford University Press.
- Macy, Gary (2008). *The Hidden History of Women's Ordination: Female Clergy in the Medieval West*. Oxford University Press.
- Marsh, Katharine (2018). *Age of Enlightenment: Discover the Philosophical Movement that Triggered Innovation, Revolution and Change*. Future Publishing Limited.
- McGrath, Alister E., and Darren C. Marks, eds (2006). *The Blackwell Companion to Protestantism*. Wiley-Blackwell.
- McGuckin, John Anthony (2008). *The Orthodox Church: An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*. Wiley-Blackwell.
- Melton, J. Gordon (2005). *Encyclopedia of Protestantism*. Facts On File.
- Myscofski, Carole A. (2013). *Amazons, Wives, Nuns, and Witches: Women and the Catholic Church in Colonial Brazil, 1500-1822*. University of Texas Press.
- Økland, Jorunn (2005). *Women in Their Place: Paul and the Corinthian Discourse of Gender and Sanctuary Space*. T&T Clark.
- O'Regan, Cyril (2002). *Gnostic Apocalypse: Jacob Boehme's Haunted Narrative*. State Univ of New York Pr.,
- Paterwic, Stephen J. (2009). *The A to Z of the Shakers*. uk: The Scarecrow Press.
- Piper, John (2012), Wayne Grudem, and Ligon Duncan, eds. *Recovering Biblical Manhood and Womanhood (Redesign): A Response to Evangelical Feminism*. Crossway.